

Спеціалізованій вченій раді Д.41.086.04
Національного університету
«Одеська юридична академія»
65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога 23

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Борисова Євгена Євгеновича на тему «Відступ держав від міжнародних зобов'язань у сфері прав людини: теорія та практика», представленій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.11 – міжнародне право

Актуальність обраної теми. Борисов Євген Євгенович виконав дисертаційне дослідження на тему «Відступ держав від міжнародних зобов'язань у сфері прав людини: теорія та практика». Актуальність обраної теми як для розвитку науки міжнародного права, так і для практики правозастосування в Україні не викликає сумнівів.

Теоретична важливість роботи визначається тим, що права людини посідають місце в центрі всієї системи сучасного міжнародного права. Всебічне утвердження, гарантування та захист прав людини є головним завданням міжнародного права, вони становлять сенс існування всієї міжнародно-правової системи, що відображено в Статуті ООН, Загальній декларації прав людини та інших фундаментальних міжнародних інструментах. Державі повинні не тільки заявляти про вірність ідеалам прав людини, але утверджувати них в своїй повсякденній діяльності. Водночас, навіть якщо держава щиро прагне до підтримання прав людини на своїй території, вона не завжди може виконати відповідні зобов'язання в повному обсязі через об'єктивні причини, такі як збройні конфлікти, внутрішня напруженість, стихійні лиха та інші обставини. Саме тому в міжнародному праві існує інститут дерогації, який дозволяє державам частково відступити від виконання своїх зобов'язань в галузі прав людини, не посягаючи, при цьому, на їхнє існування як таке. Інститут дерогації від зобов'язань у сфері прав людини відомий в міжнародному праві протягом

тривалого часу, проте досі він не ставав предметом спеціального монографічного дослідження в українській юридичній науці.

Практична значущість обраної дисертантом теми дослідження визначається обставинами, в яких опинилася Україна, та які змушують її вдатися до дерогації від своїх міжнародно-правових зобов'язань в сфері прав людини. Агресія Російської Федерації, окупація нею частини території України, втягування нашої держави до міждержавного збройного конфлікту, що супроводжується масовими порушеннями прав людини, призводять до того, що Україна не має практичної можливості виконати свої зобов'язання за цілим рядом міжнародних договорів про права людини в повному обсязі. Водночас, Україна послідовно проводить політику зближення з Європейським Союзом, заявляє про свою відданість ідеалам верховенства права і прав людини, працює над реальним забезпеченням таких прав на всій своїй території. Єдиним способом розв'язати цю суперечність стає саме дерогація від частини міжнародних зобов'язань України в сфері прав людини. Отже, тема дисертаційного дослідження має велике практичне значення для України, що, очевидно, зберігатиметься протягом тривалого часу.

Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Міжнародного гуманітарного університету. Також дослідження виконано на виконання приписів Національної стратегії у сфері прав людини, схваленої Указом Президента України № 501/2015 від 25 серпня 2015 р.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Аналіз дисертаційної роботи дозволяє зробити висновок, що Є. Є. Борисову вдалося досягнути мети дослідження, а представлені наукові результати, висновки та практичні рекомендації є обґрунтованими та достовірними. Дисертація характеризується послідовністю та логічністю викладення матеріалу стислістю та чіткістю висновків.

Дисертація містить раніше не захищені наукові положення, науково обґрунтовані теоретичні результати, які характеризуються єдністю змісту і свідчать про особистий внесок здобувача в науку. Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, та їх достовірність підтверджуються використанням широкого спектру методів наукового пізнання та здійсненим автором комплексним аналізом великої кількості інформаційних джерел (загалом 249 джерел). Особливої уваги заслуговує звернення Борисова Є.Є. до текстів рішень міжнародних судів, а також до українського законодавства з питань дерогації. Автором розглянута та проаналізована практика міжнародних судів (Міжнародного суду ООН, Європейського суду з прав людини), та інших міжнародних органів (Комітету ООН з прав людини) в питаннях дерогації.

До основних наукових досягнень дисертанта, на нашу думку, слід віднести такі положення. Фундаментальним досягненням дисертанта, що має значення для розвитку юридичної науки, є здійснений ним в Розділі 1 аналіз становлення інституту відступу держав від зобов'язань за міжнародними угодами. Зокрема, становить інтерес дослідження автором еволюції поняття відступу від зобов'язань та його правомірності в науково-правовій думці від античних часів до сучасності (с. 28-50), розгляд ним позицій філософів права, таких як Гуго Гроцій, Джон Локк, Томас Гоббс, Дж. Бентам, а також докладний аналіз поглядів сучасних дослідників на інститут відступу від зобов'язань.

Зі змістом параграфу 1.1. логічно пов'язаний параграф 1.2., в якому дисертант вдається до аналізу практики (с. 50-72). Показано еволюцію інституту дерогації в міжнародному праві XVIII-XX століття, починаючи від мирних договорів, якими завершувалися великі збройні конфлікти, і аж до угод перших універсальних міжнародних організацій, таких як

Міжнародна організація праці, в рамках якої інститут дерогації було перше упорядковано спеціальними міжнародно-правовими нормами.

Від дослідження історичних договорів, дисертант переходить в параграфі 1.3 до дослідження сучасної договірної практики в питаннях дерогації (с. 72-92). Звертає на себе увагу аналіз відповідних норм Статуту ООН та Конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., а також питання їхньої ратифікації та застосування Україною. Практичне значення має наданий автором аналіз коректності перекладу окремих положень Конвенції 1969 р. стосовно дерогації та можливості впливу такого перекладу на виконання Україною своїх зобов'язань за Конвенцією (с. 78). В цьому параграфі Борисов Є.Є. також наводить глибокий аналіз практики Міжнародного суду ООН щодо дерогації, що, очевидно, становить інтерес в світлі спору між Україною та Російською Федерацією в Міжнародному суді ООН.

У розділі 2 досліджуються механізми відступу держав від міжнародних зобов'язань в сфері прав людини. Перший параграф розділу присвячений відступу від універсальних зобов'язань, що закріплені в пактах про права людини 1966 року та інших універсальних міжнародних договорах, укладених під егідою ООН. Особливий інтерес становить дослідження дисертантом можливостей дерогації від Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, адже Україна заявила про відступ від зобов'язань за цим фундаментальним міжнародним документом про права людини у зв'язку з подіями, пов'язаними зі збройним конфліктом. Дисертант зберігає свій підхід, який полягає в дослідженні як теорії, так і практики виконання дерогацій. Зокрема, ним розглядається практика Міжнародного Суду ООН з вказаного питання, а також практика Комітету ООН з прав людини (с. 97-109). Однак, автор не обмежується цим і переходить до розгляду доктринальних напрацювань, таких як Сиракузькі правила (с. 110-116), та найбільш значні наукові дослідження. Завдяки

цьому аналізу, дисертанту вдається виділити підходи до дерогації, що застосовуються державами при її виконанні.

Параграф 2.2. стосується відступу держав від своїх зобов'язань за регіональними угодами з прав людини. Природньо, що більша частина цього параграфу присвячена дерогації від Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (с. 132-152), однак увагу приділено і іншим регіональним угодам з прав людини, зокрема Пакту Сан-Хосе (с. 125-131). Велике значення для України має аналіз автором практики Європейського суду з прав людини, що висвітлює оцінку виконання державою своїх зобов'язань в надзвичайних ситуаціях, як за умови проголошення дерогації, так і за умови її відсутності.

Найбільший інтерес викликає третій розділ роботи, присвячений відступу Україною від своїх міжнародно-правових зобов'язань в галузі прав людини. Автором проведено всеохоплюючий аналіз механізму відступу Україною від своїх зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та Міжнародним пактом про громадянські та політичні права. Велике значення має аналіз автором обсягу виконаної Україною дерогації в матеріальному, просторовому та часовому аспектах (с. 166-170). Великий інтерес викликає дослідження в роботі позицій, що були висловлені Україною та окремими органами української держави та вказання на необхідність їхнього узгодження та уточнення.

Робота завершується аналізом правових наслідків відступу Україною від своїх зобов'язань за міжнародними договорами з прав людини. Дисертант послідовно розглядає вплив дерогації на позицію Комітету ООН з прав людини (с. 179-180), розслідування ситуації в Україні Міжнародним кримінальним судом (с. 180-181), та перспективи впливу на позицію Європейського суду з прав людини у справах проти України та Російської Федерації, пов'язаних зі збройним конфліктом (с. 181-183). Не

обмежуючись цим, автор також розглядає зміни в українському законодавстві, пов'язані з дерогацією. Такий аналіз та прогнозування суттєво підвищують практичну значущість виконаного Борисовим Є. Є. дисертаційного дослідження.

Наукова новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації полягає у тому, що дисертація є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням інституту відступу держави від своїх міжнародно-правових зобов'язань в сфері прав людини. У вітчизняній науці ця проблема ще не була предметом спеціального монографічного дослідження, лише в ряді робіт вона розглядалася як окреме питання.

Автором вперше сформульовано підходи до дерогації, що склалися в практиці держав, та проілюстровано них на конкретних прикладах. Цей аналіз може послугувати підставою для розробки конкретних рекомендацій щодо існуючих дерогацій України та механізмів і стратегій в інших потенційних ситуаціях дерогації.

Вкрай важливою і цікавою виглядають практичні елементи роботи, що побудовані на всебічному та глибокому аналізу практики держав, міжнародних організацій та міжнародних судових органів щодо відступу держав від зобов'язань в сфері прав людини.

Велике практичне значення є комплексне дослідження дисертантом становлення та сучасного функціонування міжнародно-правових механізмів дерогації. Розгляд таких механізмів дозволив авторові дійти слушних висновків про те, що дерогація може використовуватися окремими державами надмірно, та навіть про те, що держави можуть очевидно зловживати своїм правом на дерогацію. З теоретичної точки зору, це означає, що необхідна подальша робота над вдосконаленням механізмів дерогації. З практичної точки зору, дисертаційне дослідження

вказує на моменти, на які слід звернути увагу Україні аби дотриматися добросовісності у відступі від своїх зобов'язань в сфері прав людини.

З практичної точки зору, значення мають висновки дисертації щодо недоліків, припущених при використанні Україною механізму дерогації. Серед них автор найбільше виділяє неповне повідомлення про законодавство, в якому була припущена дерогація, недостатнє надання інформації про практику застосування законодавства в зоні АТО/ООС.

Зауваження щодо змісту дисертаційної роботи. Визнаючи високий науковий та науково-практичний рівень дисертаційного дослідження Борисова Є. Є., слід вказати на певні дискусійні моменти та положення, які потребують уточнення під час захисту.

1. Автор послідовно говорить про «інститути відступу держав від зобов'язань» (с. 22, 24, 194). Слід уточнити, чи розглядається відступ держави від міжнародних зобов'язань як єдиний інститут, чи як сукупність правових інститутів.

2. Спірною є позиція дисертанта про те, що «в умовах, коли держава-жертва не може гарантувати дотримання прав, що не підлягають дерогації, на окупованій території, її відступ від інших зобов'язань на такій території не має практичного сенсу та формального значення» (с. 26, 183, 192). Уявляється, що з урахуванням позиції Європейського суду з прав людини, висловленої у справі Іляшку та інших подібних справах, дерогація відносно окупованих територій все ж може мати значення, принаймні в аспекті перевірки можливості державі виконати деякі процесуальні зобов'язання, такі як проведення розслідування. На приклад, можна порадити дисертанту розглянути справу Хлебик проти України, в якій питання дерогації Україною від зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод вже стало предметом розгляду Європейським судом з прав людини, і в якій Україна вже спиралася на факт дерогації як на підставу, що виключає

відповідальність України за події, пов'язані з окупацією, а саме за недоступність судових архівів на окупованій території.

3. Автором докладно досліджено текст заяви Верховної Ради України України про відступ від зобов'язань за міжнародними договорами з прав людини від 21.05.2015. В цій заяві вбачається деяка суперечність, яка полягає в тому, що в тексті згадується стаття 2 Протоколу 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (свобода пересування), проте прямо не заявлено про відступ від цього зобов'язання. Це породжує складну ситуацію з численними скаргами до українських судів та ЄСПЛ, які стосуються обмеження свободи пересування громадян при перетині ними лінії зіткнення та в'їзді та виїзді з тимчасово окупованої території. Уявляється, що робота виграла б від аналізу цієї суперечності, та в будь-якому випадку дану проблему доцільно освітити під час захисту.

4. При підготовці до захисту дисертанту можна порадити додаткового ознайомитися з деякими дослідженнями, що не згадані в роботі, однак мають цінність в світлі її теми. Зокрема, мова йде про докторську дисертацію судді Європейського суду з прав людини Гусейнова Латіфа огли «Відповідальність держав за порушення міжнародних зобов'язань у галузі прав людини», що була захищена в Інституті держави і права ім. Корецького в 2000 році. Також слід звернути увагу на докторську дисертацію Христової Ганни Олександрівни «Доктрина позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини», що була захищена в 2019 році. В обох цих роботах досліджуються окремі аспекти відступу держав від своїх міжнародних зобов'язань в сфері прав людини. Також можна зауважити, що дисертант згадує неопубліковану працю Плотнікова О.В., опубліковану на сайті academia.edu. Можна рекомендувати авторові взяти до уваги статтю Б. Харця та О. Плотнікова щодо відступу України від зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, опубліковану в Австрійському журналі

міжнародного та європейського права (Austrian Review of International and European Law, Issue 1, 2019).

Наведені зауваження мають дискусійний або рекомендаційний характер і не впливають на загальну високу позитивну оцінку роботи в цілому, її окремих положень, висновків та рекомендацій.

Повнота викладу результатів дисертації в опублікованих працях.

Результати дисертаційного дослідження належним чином опробовані на наукових конференціях та викладені автором в 16 наукових публікаціях, серед яких: шість статей опубліковано у фахових наукових виданнях України, одна у фаховому науковому виданні іноземної держави, а також дев'ять у збірниках доповідей і повідомлень на наукових і науково-практичних конференціях. Повнота викладу основних результатів дисертації відповідає встановленим для такого роду робіт вимогам. Кількість та обсяг публікацій, які розкривають основний зміст роботи, засвідчує достатній рівень апробації.

Оцінка відповідності змісту автореферату та основних положень дисертації. Зміст автореферату відповідає основним положенням дисертації. Автореферат та дисертація написані грамотною мовою науковим стилем та відповідають вимогам законодавства щодо написання та опублікування таких робіт. Зміст автореферату методично та концептуально цілісний, має науковий виклад та позбавлений однобічних чи категоричних висновків.

Загальний висновок. Дисертація Борисова Є. Є. відповідає спеціальності 12.00.11 – міжнародне право та є завершеною науковою працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані висновки та практичні рекомендації, які в сукупності дозволяють вирішити важливе завдання в науці міжнародного права.

Усе це дає можливість констатувати, що дисертаційне дослідження «Відступ держав від міжнародних зобов'язань у сфері прав людини: теорія та практика», подане на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних

наук, відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», що затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, зі змінами, а його автор – Борисов Євген Євгенович – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право.

Офіційний опонент

кандидат юридичних наук

Плотніков Олексій Вікторович